

УДК 323.21

В.Л.Штефан, доц., канд. іст. наук, І.С.Конобрицька, Н.В.Криворучко, студ. гр.ДІ-10
Кіровоградський національний технічний університет

Українське вільне козацтво в боротьбі за незалежність України(1917-1918 рр.)

У статті досліджується процес створення українських добровільних військово-міліційних формувань для захисту української держави, охорони порядку та проведення культурно-масової роботи Вільного козацтва, принципи їх формування, райони дислокації, чисельність та організаційна структура, дотримання козацького принципу виборності керівників-від сотні до полку-відносини з центральною владою, П.Скоропадським, більшовиками.

вільне козацтво, сотня, курінь, полк, отаман, організація, влада, формування

В буремні революційні роки 1917-1918р.р. в Україні виникають національно-патріотичні вільно козацькі формування-Вільне козацтво.

Вільне козацтво-це українські добровільні військово-міліційні з'єднання, створені для захисту Української держави і охорони правопорядку. Вільним козацтвом називалися і військові формування, що започаткували себе на Звенигородщині, Київської губернії у березні 1917 року. Ініціаторами руху виступали українська інтелігенція та радикально налаштовані представники селянства. Серед них селяни села Гусакове Смокній, комісар міської міліції С.Гризло, нащадок роду Великого Кобзаря селянин з Кирилівки М.Шевченко, повітовий комісар Тимчасового уряду, український есер Ковтуненко. Завдяки наполегливості та ентузіазму народних мас та їхніх ватажків було розгорнуто могутній народний рух за національне і соціальне визволення. Перший кіш народного козацтва було сформовано у квітні 1917 року. Кошовим отаманом став С. Гризло. В серпні 1917 року добре організовані козацькі підрозділи існували в Бердичівському, Бортнянському, Київському, Канівському, Черкаському, Ніжинському та Уманському повітах. Відділи вільного козацтва створювалися за територіальним принципом з національно свідомих селян і робітників віком старше 18 років.

По статуту, ухваленому Генеральним секретаріатом від 13 листопада 1917р., в місті Єлисаветграді також було започатковано створення Вільного козацтва в кількості 21 чол. Його основною функцією було нагляд за дотриманням порядку та спокою громадян, боротьба з дезертирством. (І.е.2) Вони ж мали право проводити лекції, збори, дбали про поширення газет, книжок, створювали кінні і піші загони козаків, козацької молоді.

Основним тактичним підрозділом вільного козацтва була сотня. Кількість бійців сотні могла бути різна-від55 до 700 чол.

Сотні однієї волості об'єднувалися у курінь, курені в полк, а полки цілої округи утворювали кіш. Старшина Вільного козацтва була виборна. Сотенна старшина складалася з п'яťох членів: сотника, писаря, скарбника, хорунжого і бібліотекаря. Сотня мала свій прапор, канцелярію і бібліотеку. Курінного старшину вибирали сотні волості, полкову- куренні повіту, а кошову-полки округу. В серпні-вересні 1917р вільно-козацький рух охопив всю Київщину, Чернігівщину, Катеринославщину, Херсонщину, Кубань. Були створені коші ім. Семена Палія, ім. гетьмана П.Сагайдачного та ін. Одним з найкращих був гайдамацький курінь на Херсонщині, який нараховував близько 8 тис бійців. У жовтні 1917 року у Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд вільного козацтва,на який прибуло 200 делегатів, які представляли близько 60 тис. Вільних козаків. Було створено Генеральну раду Вільного козацтва з 12

осіб. Отаманом Вільного козацтва було обрано командира Першого Українського корпусу генерала П.Скоропадського.

Для розбудови Вільного козацтва у Звенигородському повіті на Київщині переказали 9 тисяч карбованців навіть мешканці єврейського походження. У гарних стосунках зі збройними загонами Вільних козаків вони вбачали запоруку особистої захищеності від єврейських погромів, що в часи розладу і криміналізації масової свідомості прокотилися колишньою Російською імперією. Завдяки цьому на Звенигородщині в 1917 р. козацтво від погромів утрималося.

Щоправда, взаємини з Центральною Радою і партіями, в ній представленими, у Вільного козацтва не склалися, вони не мали чіткого політичного обличчя. Лише у серпні 1917р. Центральна рада нарешті звернула увагу на новоявленого конкурента у боротьбі за вплив на маси, сподіваючись утримати його у відведених для неї рамках власної державної конструкції. З цією метою при Генеральному військовому комітеті було створено окрему посаду завідуючого з питань формування Вільного козацтва. Уповноваженому доручалося розробити такий проект статуту організації, який би унеможлилював претензії на опанування ширшими повноваженнями, ніж охорона правопорядку і боротьба з дезертирством у країні. Під цим кутом зору Генеральним секретаріатом розглядався 11 Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва, рішення якого не могли не задовольнити керівництво Центральної ради. Адже постанови представницького форуму в Чигирині неначе були виписані за його інструкціями. Вільні козаки висловили прагнення рішуче домагатися аби усі російські війська було негайно з території України виведено і на їхнє місце переведено українські частини, які перебувають у Росії.

Яскравим свідченням антибільшовицьких настроїв, що панували у козацькому середовищі, стали вибори наказного отамана. Делегати з'їзду перевагу віддали Павлу Скоропадському, особу, яку практично не знали. Однак його вдало проведена операція проти загонів більшовиків піднесла авторитет генерала царської армії до вершин отамана українського козацтва, повернутого із забуття.

Відведені Центральною радою межі чимраз ставали тіснішими для Вільного козацтва. Ухвалені Центральною радою положення 3-го Універсалу, доповнені згодом Земельним законом, унормували скасування приватної власності на засоби виробництва, у тому числі й на землю.

Спогади про козацьку славу, що підсвідомо жевріли в душах українців, спонукали до створення національної збройної організації. В основі ідеї вільного козацтва лежала потреба об'єднання розпорошеного національно-активного елемента в регіональні військово-патріотичні частини, аби відродити територіальне управління на зразок полкової козацької адміністрації часів української держави Б.Хмельницького.

Осередки Вільного козацтва виникали стихійно. Особливо активно вони з'являлись у тих місцевостях, де колись кувалась бойова звитяга запорожців, а саме, на Київщині і Катеринославщині. Лише в одному Звенигородському повіті, за свідченням отамана Юрка Тютюнника, взимку 1918 р. налічувалось близько 20 тисяч козаків. Навіть у столиці майбутнього махновського руху Гуляйполі з кінця 1917 р. існував вільно-козацький загін, що нараховував 280 осіб. Та й у самому Києві рух мав велику кількість прихильників. Тут вдалося організувати цілий полк Вільного козацтва, що складався переважно з молодих робітників київських фабрик і заводів. Він налічував 16 повноцінних куренів. Ще численнішим був робітничий полк у місті Єлисаветграді. Всього ж у козачих лавах перебувало близько 60 тисяч осіб.

Правила вступу до загонів Вільного козацтва зберігали відбиток давніх запорозьких традицій. Передусім, це виявлялось у дотриманні обов'язкових умов, висунутих товариством. Той, хто хотів покозачитися, повинен був визнавати себе українцем, виявляти готовність до боротьби за права українського народу та всього

трудящого люду республіки. Місцевий осередок утримувався за рахунок коштів, що вносилися його членами, та добровільних пожертв від прихильників.

Місцем розміщення управи було визначено Білу Церкву. З жовтня 1917 р. виходив щоденний часопис «Вільний козак» під редакцією М.Левицького. В січні 1918 року, у зв'язку з наступом більшовицьких військ^а розпорядженням Генерального секретаріату Військових Справ розпочато реорганізацію Вільного козацтва у регулярні військові частини - реєстрове Вільне козацтво. Взимку 1918 р. його частини чинили стійкий опір наступаючим більшовицьким військам.

У ході війни, яку розв'язав московський більшовизм проти Української народної республіки, Вільне козацтво вперше заявило про себе як реальну силу, здатну зброєю захищати рідний край від іноземних агресорів. Незважаючи на значні зусилля червоногвардійців, їм не покорилася Звенигородщина. Тут панувала українська влада і в часи окупації України більшовиками. Аж до приходу німців об'єднаний штаб Вільного козацтва контролював територію, що обмежувалася Дніпром та смугою Знамянка-Помішна-Христинівка-Канів. Підтримувалися тісні зв'язки з козацькими осередками південних повітів Київщини та північних Херсонщини.

У відповідь на спробу московських інтервентів нав'язати населенню Звенигородщини радянську форму влади, Вільні козаки вдалися до роззброєння червоногвардійців, які відступали під ударами німецьких та австро-угорських частин. Головнокомандуючий Муравйов так охарактеризував Вільне козацтво Звенигородщини: «Революційна Червона армія пройшла Україну, змітаючи на своєму шляху все, що носило на собі ознаку буржуазно-шовіністичного сепаратизму. Одне наближення червоних військ примушувало повіти, а то й цілі губернії визнавати нашу владу. Та інакше було в Звенигородському повіті, деукраїнський шовіністичний націоналізм збудував собі забороло у вигляді так званого Вільного козацтва. Ця організація не тільки не допустила нашої влади в повіті, навпаки, вона перейшла до наступу і наробила чимало шкоди нашим військам. Я дуже жалкую, що не встиг зруйнувати цього кубла».

На початку свого перебування в Україні німецьке та австро-угорське військове командування прихильно ставилося до діяльності загонів Вільних козаків. Визнаючи уряд Центральної ради як законну владу, козацтво виконувало своє завдання, охороняючи громадський порядок, запобігаючи самовільній експропріації поміщицького майна, припиняючи розгул кримінального елемента. Такий напрямок діяльності перегукувався з публічно декларованою метою перебування німців в Україні.

Задля припинення безчинств та встановлення порядку, загони Вільних козаків спершу часто взаємодіяли з підрозділами німецьких регулярних частин. За допомогою зброї об'єднаними силами вдалось відвернути спробу мешканців села Синява, що на Київщині, пограбувати цукроварню. В бою полягли як повстанці з одного боку, так і Вільні козаки та німці з іншого. Згодом, упевнившись, якою насправді була німецька та австро-угорська політика в Україні, Вільне козацтво не лише відвернулося від недавніх партнерів, а й почало збирати сили для боротьби з ним.

Коли гетьманська булава опинилася у наказного отамана Вільного козацтва, взаємини з українською владою і австро-німецьким командуванням, що підтримувало її, здавалося, повинні були б поліпшитись. Однак цього не сталося.

Скоропадський прилучився до табору консерваторів, а вільні козаки залишилися вірними попередньо обраним уподобанням, що відповідали їхнім національним прагненням та соціальним інтересам. З перших і до останніх днів правління Павла Скоропадського вільно-козачі загони були тим дестабілізуючим чинником, що постійно підточував підвалини гетьманського режиму. Уже у травні Катеринославський губернський староста доповідав військовому міністру, що колишні вільні козаки

намагаються підняти селян проти сучасної влади, закликають не виконувати її накази. Практична діяльність володаря гетьманської булави поглибила розмежування. У спогадах Скоропадський наголошував, що його не влаштовував якісний склад козаків, виборність старшинських посад, а головне-атмосфера демократія в козачих сотнях, що межувала з анархізмом. Відтак, першим кроком проти Вільного козацтва була урядова заборона на проведення всеукраїнського козацького з'їзду.

Козацтво, в свою чергу, схвально поставилося до намірів гетьмана відновити виробничі відносини дореволюційних часів, під ретушувавши їх під новітні соціально-економічні конструкції.

Адекватною реакцією на непопулярні кроки уряду української держави, на наругу і визиски збоку гетьманських гайдуків та каральних загонів відповіло українське село влітку 1918р. Центром зосередження повстанського руху став Звенигородський повіт на Київщині.

Активну участь у підготовці повстання брав колишній отаман Вільного козацтва, а на той час уповноважений Української держави Юрко Тютюнник. Розформовуючи вільно козацькі загони, він таємно передав у розпорядження селян 10 тисяч рушниць, 2 гармати, одну бронемашину і багато комплектів військового обмундирування. Дещо інший погляд на організацію руху опору мав член Центральної ради, яку вже було розігнано, військовий комендант Звенигородки Михайло Павловський. Вважаючи умови для загального виступу сприятливими, він у відозві до мешканців повіту закликав населення до збройної боротьби з режимом. Наступного дня на чолі підлеглої йому сотні кінних козаків комендант залишив Звенигородку. Він став своєрідним провісником наймасовішого за весь період селянського повстання українського народу 1917-1921рр.

Селянськими загонами, що брали участь у Звенигородсько-Таращанському повстанні, здебільшого керували колишні старшини Вільного козацтва: Шаповал, Кравченко, Задери голова, Сухо млин та інші. Виконувати обов'язки коменданта міста Звенигородки після його захоплення повсталі доручили онукові Тараса Шевченка по братові Левку Шевченку, а заступником був призначений отаман Вільного козацтва Онаній Шевченко. Прагнення більшості повсталих втілювалося у тексті звернення одного із революційних штабів Київщини. Його голова, Мозоль, 15 червня 1918 р. закликав підтримати розпочату акцію і пояснював сутність вимог повстанців. «Ми боремося за повернення всіх здобутків революції, висловлених у чотирьох Універсалах Центральної ради, за повернення прав Центральної ради і всіх демократичних інституцій. Ми не грабіжники і не насильники, а виховавши в своєму серці любов до вільного життя, рідного краю, є народ, котрий повстав проти гетьмана, його співробітників і гнобителів. Таким чином, повстання ініціювали вільно "козацькі загони, розформування яких розпочала Українська Центральна рада, а гетьманській організації довелося завершувати цей процес.

Створення формувань Вільного козацтва ще раз підтвердило невмиручість козацької ідеї боротьби за волю і незалежність України, стало своєрідним провісником наймасовішого за весь радянський період Холодноярівського селянського повстання українського народу 1917-1921 рр.

Список літератури

1. Кіровоградський облдержархів. Ф.78,оп 14, спр. 13.

Одержано 15.11.10